

Усманов Юрій Ільдарович,
*аспірант кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: yuryusmanov@gmail.com
ORCID 0000-0001-6297-2583*

doi: 10.21564/2414–990x.138.107981

УДК 341.3:341.6

ПРАВО НА ЖИТТЯ В УМОВАХ СИТУАЦІЙ НАСИЛЬСТВА ВСЕРЕДИНИ ДЕРЖАВИ, ЩО НЕ ДОСЯГАЮТЬ РІВНЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Стаття присвячена актуальній на сьогодні темі визначення меж захисту права на життя під час ситуацій порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості. Досліджено умови і ситуації, їх особливості, коли незважаючи на наявність міжнародного і регіонального захисту людина правомірно може бути позбавлена права на життя, що свідчить про відносний характер такого права.

Саме наявність одночасного міжнародного захисту права на життя і можливості його обмеження в умовах ситуацій порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості робить важливим таке наукове дослідження.

Ключові слова: право на життя; право на життя в ситуаціях порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості; обмеження права на життя; порушення внутрішнього порядку та обстановка внутрішньої напруженості.

Усманов Ю. І., аспірант кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.

e-mail: yuryusmanov@gmail.com ; ORCID 0000-0001-6297-2583

Право на жизнь в условиях ситуаций насилия внутри государства, которые не достигают уровня вооруженного конфликта

Статья посвящена актуальной на сегодня теме определения границ защиты права на жизнь во время ситуаций нарушения внутреннего порядка и обстановки внутренней напряженности. Исследуются условия и ситуации, их особенности, когда несмотря на наличие международной и региональной защиты, человек правомерно может быть лишен права на жизнь, что говорит об относительном характере такого права.

Именно наличие одновременной международной защиты права на жизнь и возможности его ограничения в условиях ситуаций нарушения внутреннего порядка и обстановки внутренней напряженности делает важным данное научное исследование.

Ключевые слова: право на життя; право на життя в ситуаціях порушення внутрішнього порядку і обстановки внутрішньої напруженості; обмеження права на життя; порушення внутрішнього порядку і обстановки внутрішньої напруженості.

Вступ. Ситуації порушення внутрішнього порядку, обстановки внутрішньої напруженості та інші акти аналогічного характеру час від часу виникають на територіях сучасних держав. Не уникла цього й Україна. Подібні ситуації неодмінно супроводжуються актами повстання, збройними насильницькими демонстраціями, які вчиняють групи чи неконтрольований натовп людей, які борються із державною владою чи між собою. За нормами міжнародного права такі ситуації не належать до збройних конфліктів, хоча можуть переростати в такий або бути його наслідком.

Для врегулювання цих ситуацій задля підтримання миру і порядку держава вимушена залучати власні силові формування, що часто призводить до порушення прав людини, у тому числі і права на життя. Саме наявність одночасного міжнародного захисту права на життя і водночас можливості його обмеження в умовах порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості робить *актуальною* таку тему дослідження в світлі охорони життя як найвищої цінності людини.

Серед останніх праць, присвячених цій проблематиці, можна назвати роботи Е. Давіда, Л. Досвальд-Бек, М. Сассолі, Г. Гасера, Г. Гастейгера, А. Ф. Кастро, Л. Кемерон, Т. Кейт, В. Русинової, К. Доді та інших дослідників.

Метою цієї статті є визначення меж захисту права на життя в ситуаціях порушення внутрішнього порядку та обстановки напруженості, за яких можливе правомірне обмеження такого права.

1. Проблема поняття «порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості»

Слід зазначити, що досі міжнародне право не продемонструвало однозначного визначення таких явищ. Щоправда, такі ситуації згадуються в II Додатковому протоколі 1977 р. (далі – ДП (II) Женевських конвенцій 1949 р., де вказано, що цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами.

Пізніше у 1986 р. у Коментарі до ДП (II) експерти навели приклади таких ситуацій, а саме: «Заворушення, такі, як, наприклад, демонстрації, які не мають заздалегідь узгодженого плану, окремі спорадичні акти насильства на відміну від військових дій, що ведуться збройними силами або збройними групами, інші акти аналогічного характеру, включаючи, зокрема, масові арешти осіб у зв'язку з їх діями або переконаннями». По суті, коментар до Протоколу повторює визначення 1971 р., але уточнює, що таке визначення є частиною доктрини Міжнародного комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ), тобто не має імперативного характеру, і зроблено в цілях практичного застосування.

Перша спроба міжнародного закріплення визначення ситуацій «порушення внутрішнього порядку та обстановки напруженості», як зазначає Фернандеш де Кастро (Fernández de Castro), була проведена у 1971 р. на Дипломатичній конференції з питання про підтвердження і розвитку міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), де експерти зазначили, що такі ситуації розглядаються як такі, які не є власне міжнародними збройними конфліктами, але в яких існує протистояння всередині країни, що характеризується певним ступенем серйозності або тривалості, а також актами насильства. Ці останні можуть набувати різних форм, від спонтанного зародження акцій протесту до боротьби між більш-менш організованими групами і владою. У таких ситуаціях, які не обов'язково переростають у відкриту боротьбу, влада вдається до сил поліції або навіть до збройних сил, щоб відновити порядок всередині країни. Велика кількість жертв зумовила необхідність застосувати мінімум гуманітарних норм [1, с. 34].

Термін «порушення внутрішнього порядку та обстановки внутрішньої напруженості», за твердженням МКЧХ, включає в себе також масові арешти; велику кількість осіб, затриманих з причин безпеки; адміністративне затримання, особливо довгострокове; можливе погане поводження, тортури, матеріальні або психологічні умови утримання під арештом; тримання ув'язнених у в'язниці без права листування протягом тривалого часу; репресивні заходи проти членів сімей осіб, які перебувають у близькому спорідненні з тими, хто був позбавлений волі; призупинення основних судових гарантій або за допомогою офіційного оголошення надзвичайної ситуації або через ситуацію де-факто; широкомасштабні заходи, що обмежують особисту свободу, такі як висилка, домашній арешт, переміщення; заяви про насильницькі зникнення; збільшення числа актів насильства, які наражають на небезпеку незахищених осіб або поширюють страх серед цивільного населення тощо [2, с. 12–13].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що не існує нормативного визначення поняття «внутрішні заворушення і напруженість», саме тому поширеним явищем є застосування чималої кількості назв для таких ситуацій, як «внутрішні повстання», «внутрішні насильства», «масові заворушення» тощо, що створює суттєві проблеми на практиці. Саме тому необхідно уніфікувати і звести ці поняття до єдиного, яке вже згадується в ДП (II) – «внутрішні заворушення і напруженість», а також нормативно закріпити його дефініцію.

2. Нормативні акти

Як уже було зазначено раніше, норми МГП не застосовуються до порушення внутрішнього порядку та обстановки напруженості всередині країн, про що йдеться, наприклад, у п. 2 ст. 1 II Додаткового протоколу та ст. 3, спільній для всіх Женевських конвенцій. Таким чином, право на життя в подібних ситуаціях повинно регулюватися міжнародним правом та національним законодавством тієї країни, де відбуваються подібні конфлікти.

Щодо міжнародних норм, то в таких ситуаціях діють: Загальна декларація прав людини (1948); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966);

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984); Конвенція про права дитини (1989); Європейська конвенція про права людини (1950); Американська конвенція про права людини (1969); Африканська хартія про права людини і народів (1981).

На відміну від інших міжнародних актів у сфері захисту прав людини, де закріплюється невід'ємність права на життя кожної людини, Європейська конвенція про права людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція) єдина зазначає п'ять випадків, коли право людини на життя правомірно може бути обмежено, а саме: а) при захисті від насильства іншої людини, б) при арешті або втечі особи з місць тримання під вартою, с) у разі придушення повстання чи заворушення (ч. 2 ст. 2), d) при правомірному виконанні смертного вироку, який винесений судом в належному порядку (ч. 1 ст. 2), а також е) у випадку смерті через правомірні воєнні дії (ч. 2 ст. 15).

Говорячи про внутрішні протистояння та напруженість, не можна не згадати також про «м'яке» міжнародне право, яке теж регулює право на життя, в тому числі і під час внутрішніх заворушень, а саме: Декларація про мінімальні гуманітарні стандарти («Декларація Турку») (1990), Паризькі мінімальні стандарти прав людини в періоди надзвичайних станів (1984), Сіракузькі принципи щодо положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1985), Кодекс поведінки в ситуації внутрішньої напруженості, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (1955), Декларація про поліцію (1979), Європейський кодекс поліцейської етики (2001), Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979), Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (1990) тощо. Не зважаючи на той факт, що ці акти «м'якого» міжнародного права мають рекомендаційний характер, однак вони відіграють важливу роль в узагальненні практики держав щодо захисту права на життя під час застосування сили в ситуаціях внутрішніх заворушень та напруженості. У зв'язку з цим Комітет ООН з прав людини у своїх заключних зауваженнях до держав неодноразово наголошував про необхідність приведення їх законодавства до норм і практики цих документів.

3. Принципи застосування летальної сили

У будь-якій державі лише сама держава, а точніше від її імені, правоохоронні органи та державні збройні формування мають право застосовувати силу, в тому числі й право на арешт, утримання під вартою, стримування та розгін натовпу, який вчиняє масові заворушення, тощо. Саме тому в ситуації внутрішніх заворушень і напруження є велика вірогідність зловживань з боку державних силових органів щодо застосування зброї та інших спеціальних засобів. Саме тому міжнародне суспільство створило певні правила і норми, на яких має ґрунтуватися застосування сили правоохоронними органами, щоб не допустити порушення права на життя під час операцій з підтримання правопорядку.

Законність застосування державою примусу та смертельної сили завжди ґрунтується на питанні, чи були правоохоронними органами дотримані три принципи, закріплені у ст. 3 Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 1979 р., т. з. Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (КП), а також в Основних принципах застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (ОП) від 07.09.1990 р., а саме:

• **Принцип абсолютної необхідності.** На відміну від принципу «воєнної необхідності», який діє в МГП під час збройних конфліктів і який означає можливість застосування летальної сили до тих, хто бере безпосередню участь в ЗК, принцип «абсолютної необхідності» означає можливість застосування смертельної сили в останню чергу і лише тоді, коли це суворо необхідно для досягнення законної мети. Іншими словами, якщо було можливе використання меншої сили, то застосування такої сили є незаконним, навіть задля досягнення законних цілей. Ненасильницькі засоби слід застосовувати, наскільки це можливо, перш ніж вдаватися до застосування сили і вогнепальної зброї. Застосування вогнепальної зброї може відбуватися тільки в тих випадках, де це абсолютно неминуче для захисту життя. Наприклад, у справах «McCaughy», «Oguz», «Gul» ЄСПЛ визнав порушення права на життя і підкреслив, що не було абсолютної необхідності вбивати особу, яка здійснювала розвідувальну діяльність, безпосередньо не брала участь в терористичній діяльності в момент затримання, саме тому уряд мав обов'язок спочатку заарештувати таку особу, а не вбивати її [4, с. 147].

У межах принципу абсолютної необхідності, посилаючись на ст. 3 Кодексу 1979 р., § 37 Європейського кодексу поліцейської етики, Стюарт Кейсі-Маслен (Stuart Casey-Maslen) виділяє другу його складову – **законність мети застосування сили**. Це означає, що смертельна сила може бути застосована лише з метою, яка закріплена у ч. 2 ст. 2 ЄКПЛ (самооборона, законний арешт, запобігання втечі особи, придушення заворушень), але вона не повинна перевищувати необхідні для цього межі і не може застосовуватись як засіб помсти, позасудове покарання, з метою дискримінації чи проти особи, яка не чинить опір [5, с. 7]. Наприклад, у справі «Suarez de Guerrero v. Colombia» 1982 р. Комітет ООН з прав людини встановив, що держава порушила право на життя тоді, коли співробітники правоохоронних органів застрелили та вбили групу підозрюваних терористів замість того, щоб арештувати їх, що вони могли зробити за тих обставин, що свідчить про порушення принципу абсолютної необхідності.

• **Принцип пропорційності.** Принцип пропорційності в правоохоронних операціях, на відміну від МГП, *де дозволено застосування летальної сили до законної воєнної мети (комбатанти, воєнні об'єкти тощо), якщо такий напад може призвести до випадкової загибелі цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів за умови, що напад не буде надмірним до отриманої конкретної і прямої воєнної переваги*, означає, що будь-яка сила, що застосовується в конкретній ситуації, повинна бути пропорційною загрози смерті або фізичній травмі, тяжкості злочину, а також мінімальною необхідною і відповідати меті її застосування.

Тобто одна справа, наприклад, коли зброя застосовується проти озброєної банди, яка втікає з місця вбивства, що буде законно, інша, – що буде порушенням цього принципу, – застосування зброї проти крадіїв, що буде незаконним і є порушенням права на життя, як було зазначено в справі ЄСПЛ «Nachova v Bulgaria», де стверджується по суті, як зазначає Досвальд-Бек (Doswald-Beck), що використання летальної сили, навіть якщо це є єдиним способом здійснення арешту, буде порушенням права на життя, якщо людина, яка буде заарештована, не становить серйозної загрози для життя чи фізичної недоторканності інших людей [6, с. 168].

• **Принцип обережності.** На відміну від МГП, яке вимагає лише, щоб воюючі сторони дбали про цивільне населення та цивільні об'єкти, у правоохоронних операціях міжнародне право людини (МППЛ) вимагає вживати всіх запобіжних заходів задля уникнення застосування сили та нанесення шкоди як такої, щоб звести до мінімуму травми та поважати і зберігати життя людей, що було підкріплено практикою ЄСПЛ та Міжамериканським судом, тоді як під час збройного конфлікту така супутня шкода не повинна бути лише надмірною [7, с. 8].

Уперше принцип обережності був закріплений ЄСПЛ у справі «McCann» від 1995 р., де Суд постановив, що треба ретельно перевіряти ...не тільки, чи була сила, яку використовували солдати, пропорційна цілям захисту осіб від незаконного насильства, але також чи планувалася та контролювалася анти-терористична операція так, щоб мінімізувати, максимально можливою мірою, застосування летальної сили. Аналогічний висновок був зроблений ЄСПЛ у справі «Makaratzis v Greece», де підозрюваний керував автомобілем на швидкості і кілька разів був обстріляний після прибуття на бензозаправну станцію. Ця подія відбулася в контексті терористичної діяльності, і поліція побоювалась, що підозрюваний буде озброєний та небезпечний, особливо, коли він рухався у бік посольства США. ЄСПЛ визнав, що сила, яку використовувала поліція в цій ситуації, не була порушенням, оскільки правоохоронці відкрили вогонь, чесно переконавшись у небезпеці. Однак Суд визнав порушення ст. 2 через неадекватну законодавчу та адміністративну базу Греції, яка не давала чітких керівних принципів і критеріїв щодо використання вогнепальної зброї працівниками поліції, які не мала достатньої підготовки з питань вирішення такої ситуації.

Отже, обмеження права на життя у ситуаціях внутрішніх заворушень та напруженості може бути у виняткових випадках лише за умови дотримання принципів застосування летальної сили у таких ситуаціях.

4. Дозволені/заборонені засоби і методи

Під час ситуацій порушення внутрішнього порядку і напруження держава неодмінно звертається до власних правоохоронних, а іноді і до збройних сил з метою підтримання миру і правопорядку. Такі формування мають право від імені держави за допомогою летальних і нелетальних засобів застосовувати силу до осіб у виняткових випадках і відповідно до національних і міжнародних норм. Розглянемо більш детально умови і можливості використання

конкретного виду зброї в ситуаціях порушення внутрішнього порядку і напруженості.

• **Летальна вогнепальна зброя**

Як зазначено в ст. 3 КП, застосування вогнепальної зброї є крайнім заходом, тому слід докласти всіх зусиль до того, щоб уникнути її застосування. Таке положення прямо обумовлено існуванням головного права людини – права на життя. У коментарі до ст. 9 ОП вказано, що посадові особи з підтримання правопорядку не застосовують вогнепальну зброю проти людей, за винятком випадків: 1) самооборони або захисту інших осіб від неминучої великої загрози смерті (життю) чи серйозної травми; 2) для запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, що тягне серйозну загрозу для життя; 3) для арешту особи, яка становить небезпеку і яка чинить опір; 4) з метою запобігання її втечі і лише у разі, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. У будь-якому випадку умисне застосування сили зі смертельними наслідками може мати місце лише тоді, коли воно абсолютно неминуче для захисту життя.

Кожний з цих сценаріїв передбачає застосування вогнепальної зброї не з метою вбивства підозрюваного, а з наміром його зупинити, тобто застосовується стандарт *«стріляти, щоб зупинити»*. Крім того, важливим правилом є те, що не можна застосовувати вогнепальну зброю для захисту майна, адже це буде порушенням міжнародного права, хоча подібна позиція підтримана не всіма країнами [5, с. 12]. Усі ці підстави об'єднує те, що вони застосовуються лише тоді, коли перед правоохоронцем існує неминуча велика загроза смерті або серйозного поранення. Для цього підозрюваному не обов'язково мати вогнепальну зброю, достатньо мати лише ніж, бейсбольну биту, палицю тощо, які за певних обставин можуть нести загрозу серйозного поранення чи смерті. За думкою Спеціального доповідача з питань позасудових страт, страт без належного судового розгляду або довільних страт (далі – Спеціальний доповідач), у першій підставі «неминуча або безпосередня загроза» повинна розумітись як «справа секунд, а не годин». Але ці дефініції потребують подальшого нормативного врегулювання і чіткого визначення [5].

Підстави 2, 3, 4 застосовуються лише тоді, коли використання вогнепальної зброї є необхідним, але сама загроза для життя не є неминучою. Приклад серйозної, але не неминучої загрози життю має місце, якщо, наприклад, серійний убивця втік з охоронюваної в'язниці або якщо особа проїхала через блок-пост, коли боялася терористичного нападу [5, с. 13].

Інший стандарт *«стріляти, щоб вбити»* за принципом 9 ОП можливий лише у разі «самооборони або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті». Спеціальний доповідач з цього приводу зазначив, що цей принцип захисту життя означає, що «життя однієї людини може бути позбавлено умисно, задля врятування іншого життя», такий принцип є «провідною зіркою захисту права на життя». Прикладом таких ситуацій є вбивство терориста-смертника на багатолюдному вокзалі, якщо він збирається ввести в дію детонатор вибухівки, або вбивство злочинця, який збирається вбити своїх заручників тощо. Тобто

правило «стріляти, щоб вбити» застосовується лише в тому разі, якщо злочинець безпосередньо приставляє пістолет до голови заручника або ж якщо терорист-смертник збирається активувати детонатор, в усіх інших випадках умова «неминучості» буде відсутня. Такий принцип застосовується, як правило, в контртерористичних операціях всередині країни, так і за кордоном, у тому числі із застосуванням дронів [5, с. 14].

Важливо також зазначити, що Комітет з прав людини ООН у деяких своїх резолюціях також непрямо затвердив міжнародні стандарти застосування вогнепальної зброї щодо заборони відкритого вогню до тих, хто незаконно втікає з країни через державний кордон, а також, якщо вогонь застосовується лише з метою розгону присутніх та проти масового скупчення людей [8].

На жаль, незважаючи на існування ОП, рекомендацій, численних зауважень, держави до сьогодні продовжують порушувати стандарти застосування вогнепальної зброї, зокрема задля розгону мирних демонстрацій, а відтак порушується право на життя. Наприклад, в Україні під час подій на Майдані Незалежності в 2014 р., як вказує Нільс Мужнієкс, Комісар з прав людини Ради Європи, міжнародне обурення викликали випадки смертей серед демонстрантів від рук снайперів в уніформах, факти поранення людей у ділянку голови, шиї від гумових куль і палиць з боку правоохоронних органів тощо [9]. З цього приводу у звіті від 2015 р. Генеральний прокурор Міжнародного кримінального суду також зазначає, що на підставі наявних даних акти насильства під час цих подій могли б розглядатися як «напад на представників мирного населення», тобто серйозне порушення прав людини [10, с. 13].

• **Нелетальна зброя**

Згідно з принципом 3 ОП уряд і правоохоронні органи розробляють якомога ширший арсенал засобів і забезпечують посадових осіб з підтримання правопорядку різними видами зброї і боєприпасів, що дозволяють диференційовано застосовувати силу і вогнепальну зброю. Крім того, у принципі 4 йдеться про те, що посадові особи з підтримання правопорядку при наданих їм повноваженнях, наскільки це можливо, використовують ненасильницькі засоби до вимушеного застосування сили або вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки у разі, коли інші засоби є неефективними або не дають будь-яких надій на досягнення наміченого результату.

Як зазначає з цього приводу Стюарт Кейсі-Маслен (Stuart Casey-Maslen), необхідність використання летальної сили може бути усунена або, принаймні, зведена до мінімуму шляхом оснащення поліцейських сил відповідним обладнанням (щити, шоломи, куленепробивні жилети і куленепробивні засоби транспортування). Неспроможність забезпечити свої правоохоронні органи та посадових осіб відповідними оборонними засобами може означати, що держава порушила свій обов'язок здійснити запобіжні заходи, наприклад, коли це призводить неминуче або передбачувано до використання надмірної сили [5, с. 10].

Як вказують експерти Женевської Академії, термін «нелетальна» зброя не є цілком коректним, адже за її допомогою вчинялись і вчиняються численні

вбивства. Крім того, зважаючи на те, що перелік видів такої зброї не є вичерпним (поліцейські кийки, спреї з перцем, сльозогінний газ, електрична зброя (Tasers®), гумові та пластмасові кулі, водяні гармати тощо [5, с. 14]), її застосування до демонстрантів може бути навіть більш ширшим, ніж перелік зброї, яка застосовується під час збройних конфліктів. Оскільки вказані принципи розроблялись у 80-х роках минулого століття, то сучасні правоохоронні засоби просто не існували на той момент, а тому їх застосування потребує подальшого нормативного врегулювання.

Електрична зброя, наприклад, «Taser», принцип дії заснований на пострілі двох дротяних електродів під струмом, що спричиняє «нервово-м'язову недієздатність». Як зазначає Стюарт Кейсі-Маслен (Stuart Casey-Maslen), Комітет проти катувань спеціально закликав низку держав-учасниць використовувати Tasers® (і аналогічну електричну зброю) відповідно до Конвенції проти катувань 1984 р. [8]. У грудні 2014 р. Комітет видав заяву CAT/C/USA/CO/3-5 та CAT/C/USA/CO/3-5 по Австралії та США, де зазначив, що використання Tasers слід чітко врегулювати і використовувати виключно в екстремальних та обмежених ситуаціях, де існує реальна і безпосередня загроза життю або пораненню. Крім того, Комітет наголосив, що застосування Tasers має бути заборонено стосовно дітей та вагітних жінок.

Сльозогінний газ. За загальною нормою, що міститься в п. 5 ст. 1 Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 1993 р., кожна держава-учасниця зобов'язується не використовувати хімічні засоби боротьби з заворушеннями як засоби ведення війни. З цього можна зробити висновок, що під час ситуацій внутрішніх заворушень всередині країни, які не підпадають під поняття «війна», застосування хімічних засобів боротьби, таких як, наприклад, сльозогінний газ, можливе, що і підтверджується підпунктом d), пункту 9, ст. 2 цієї ж Конвенції, де зазначається, що не забороняється цією Конвенцією застосування хімічної зброї задля реалізації правоохоронних цілей, включаючи боротьбу з заворушеннями в країні. Саме тому, як стверджує Е. Давід, багато країн у 60–70-х роках ХХ ст. зокрема Австралія, Португалія, Великобританія, Нідерланди, США (навіть дотепер) стверджували, що гербіциди та гази, що не призводять до смерті, не входять в перелік забороненої зброї, саме тому їх можна використовувати для боротьби із внутрішніми заворушеннями [12, с. 378].

Експансивні кулі. Як зазначають Д. Флек (Fleck) та К. Доді [13, с. 157], окрім можливості використовувати сльозогінний газ, під час проведення правоохоронних операцій для зменшення ризиків цивільного населення дозволяється застосування експансивних куль («дум-дум»), які заборонені лише під час збройних конфліктів.

У контексті застосування зброї не можна не згадати події в Україні в 2013–2014 рр., де, за твердженням і «Human Rights Watch» і «Amnesty International», відбувалася шокуюча зневага правоохоронними органами прав людини [14]. Прикладами таких порушень, як зазначає М. М. Антонович, М. В. Буромен-

ський, є застосування спеціальним підрозділом «Беркут» по відношенню до мирних демонстрантів вибухових пакетів, кийків, скидання на землю людей з постаментів та їх побиття, масове вчинення вбивств, поранень, каліцтва учасників мітингу тощо [15, с. 29].

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що захист права на життя, зокрема під час ситуацій внутрішніх заворушень і напруженості, має суттєві труднощі. Міжнародне право, закріплюючи заборону позбавлення права на життя, в той же час допускає випадки правомірного його обмеження за умов дотримання принципів абсолютної необхідності, пропорційності та обережності, тим самим надаючи такому праву відносний характер.

Перед науковою спільнотою в найближчі роки стоїть задача чіткого визначення поняття «ситуації внутрішніх заворушень і напруженості», закріплення обов'язкового характеру окремих актів «м'якого» міжнародного права, розроблення детальної регламентації застосування летальної і нелетальної зброї в цій сфері. Це дало б змогу запобігти зловживаннями з боку силових органів під час внутрішніх заворушень і напруженості, а також захистити право людини на життя як найвищу соціальну цінність.

Список літератури:

1. Фернандеш де Кастро А. Г. Международно-правовая регламентация внутренних вооруженных конфликтов: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1999. 166 с.
2. ICRC protection and assistance activities in situations not covered by international humanitarian law. Extract from the International Review of the Red Cross. 1988, № 262. P. 12–13.
3. Conference of Government Experts. Vol. V. Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts. ICRC. Geneva, 1971. P. 79.
4. Gasteyer G. A right to life in armed conflicts? : the contribution of the European Court of Human Rights. Israel Yearbook on Human Rights. 2007. URL: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:42717/ATTACHMENT01>.
5. Use of Force in Law Enforcement and the Right to Life: The Role of the Human Rights Council. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. 2016. URL: https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/in-brief6_WEB.pdf.
6. Doswald-Beck L. Human Rights in Times of Conflict and Terrorism. Oxford Scholarly Authorities on International Law. 2011. URL: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/9780199578931.001.0001/law-9780199578931-chapter-7#law-9780199578931-note-981>.
7. The use of force in armed conflicts interplay between the conduct of hostilities and law enforcement paradigms. ICRC. 2013. URL: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-4171.pdf>.
8. A/RES/25/38, OP 10-11.
9. Звіт Нілса Муйжнієкса Комісара з прав людини Ради Європи. За результатами візиту до України з 4 до 10 лютого 2014 року. Рада Європи. 2014. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2489554&SecMode=1&DocId=2124244&Usage=2>.
10. Отчет о действиях по предварительному расследованию. Международный уголовный суд. 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>.
11. Committee Against Torture (CAT/Ctee). Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of Australia, CAT/C/AUS/CO/4-5, 23 December 2014, §13.
12. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК. 2011. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/publication/eric-david-principles.htm>

13. Доди К. В. Некоторые проблемы правовой квалификации беспорядков внутри страны и ситуаций внутренней напряженности. Альманах международного права. 2009. № 1. URL: <http://intlawalmanac.net/v1/17.pdf>.

14. Amnesty International: влада України культивує шокуючу зневагу до прав людини та жорстокість міліції. Тиждень.ua. 2013. URL: <http://tyzhden.ua/News/97482>.

15. Антонович М. М., Буроменський М. В. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: монографія. 2014. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=X0X0CgAAQBA-J&lpg=PA1&hl=ru&pg=PA1#v=onepage&q&f=false>.

References:

1. Fernandesh de Kastro, A.G. (1999). Mezhdunarodno-pravovaja reglamentacija vnutrennih vooruzhennyh konfliktov. *Candidate's thesis*. Moscow, 166 [in Russian].

2. ICRC protection and assistance activities in situations not covered by international humanitarian law. (1988). Extract from the International Review of the Red Cross. 1988, № 262. 12–13.

3. Conference of Government Experts. (1971). Vol. V. Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts. ICRC. Geneva. 79.

4. Gasteyger, G. (2007). A right to life in armed conflicts?: the contribution of the European Court of Human Rights. Israel Yearbook on Human Rights. URL: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:42717/ATTACHMENT01>.

5. Use of Force in Law Enforcement and the Right to Life: The Role of the Human Rights Council. (2016). Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. URL: https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/in-brief6_WEB.pdf.

6. Doswald-Beck, L. (2011). Human Rights in Times of Conflict and Terrorism. Oxford Scholarly Authorities on International Law. URL: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/9780199578931.001.0001/law-9780199578931-chapter-7#law-9780199578931-note-981>.

7. The use of force in armed conflicts interplay between the conduct of hostilities and law enforcement paradigms. (2013). ICRC. URL: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-4171.pdf>.

8. A/RES/25/38, OP 10-11.

9. Zvit Nilsa Muizhnieksa Komisara z prav liudyny Rady Yevropy za rezultatamy vizytu do Ukrainy z 4 do 10 liutoho 2014 roku. (2014). Rada Yevropy. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2489554&SecMode=1&DocId=2124244&Usage=2> [in Ukrainian].

10. Otchet o dejstviah po predvaritel'nomu rassledovaniju. (2016) Mezhdunarodnyj ugovornyj sud. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf> [in Russian].

11. Committee Against Torture (CAT/Ctee). (2014). Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of Australia, CAT/C/AUS/CO/4-5, §13.

12. David, Je. (2011). Principy prava vooruzhennyh konfliktov. MKKK. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/publication/eric-david-principles.htm> [in Russian].

13. Dodi, K.V. (2009). Nekotorye problemy pravovoj kvalifikacii besporjadkov vnutri strany i situacij vnutrennej naprjazhennosti. Al'manah mezhdunarodnogo prava №01. URL: <http://intlawalmanac.net/v1/17.pdf> [in Russian].

14. Amnesty International: vlada Ukrainy kul'tyvuie shokuiuchu znevahu do prav liudyny ta zhorstokist militsii. (2013). *Tyzhden.ua*. URL: <http://tyzhden.ua/News/97482> [in Ukrainian].

15. Antonovych, M.M., Buromenskyi, M.V. (2014). Ukrainaska Revolutsiia hidnosti, ahresiia RF i mizhnarodne pravo. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=X0X0CgAAQBAJ&lpg=PA1&hl=ru&pg=PA1#v=onepage&q&f=false> [in Ukrainian].

Usmanov Y. I., PhD student of the International Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: yuryusmanov@gmail.com ; ORCID 0000-0001-6297-2583

The right to life in the situations of violence inside the state, which do not achieve the level of armed conflict

The article is devoted to the topical theme of the definition of the limits of the protection of the right to life during situations of internal disturbances and tensions. The article explores the conditions and situations, their peculiarities, when, despite the presence of international and regional protection, the right to life of a person can be deprived lawfully, which speaks of the relative nature of such a right.

Confirmation of this we can see on the example of recent events of 2013-2014 in Ukraine on Maidan Nezalezhnosti, where peaceful protest rallies transformed in armed confrontations between demonstrators and law enforcement agencies. Such confrontations are necessarily accompanied by acts of rebellion, armed violent demonstrations committed by groups or an uncontrolled crowd of people fighting state power, which causes the death of many citizens.

The presence of simultaneous international defense of the right to life and the possibility of its restriction in conditions of situations like this (internal disturbances and tensions) makes important this scientific research for the sake of protection of such a right as the highest social value.

Keywords: right to life; right to life in situations of internal disturbances and tensions; restriction of the right to life; limitation of the right to life; internal disturbances and tensions.

Надійшла до редколегії 28.07.2017 р.